

XALQARO HUQUQDA DAVLAT SUVERENITETI VA ARALASHMASLIK TAMOYILI

Shukurjonov Mo'minjon

*Andijon Davlat Pedagogika institute Milliy goya ma'naviyat asoslari
Va huquq ta'limi yo'nalishi 301-guruh talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro huquqda davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyilining ahamiyati va uning amaliyotdagi qo'llanilishi tahlil qilinadi. Davlat suvereniteti xalqaro huquqda davlatlarning o'z hududidagi mustaqil boshqaruvini anglatadi va bu tamoyil davlatning ichki ishlariga tashqi aralashuvni rad etadi. Aralashmaslik tamoyili esa, aynan shu prinsipga asoslanadi va davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro huquqning eng muhim qoidalaridan biridir. Maqolada, aralashmaslik tamoyilining tarixiy rivojlanishi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va boshqa xalqaro tashkilotlarning ushbu tamoyilga qanday qarashlari, shuningdek, xalqaro huquqda davlatlar o'rtasidagi aralashuvga ruxsat berilishi kerak bo'lgan holatlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xalqaro huquq, davlat suvereniteti, aralashmaslik tamoyili, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, javobgarlikni himoya qilish (R2P), xalqaro aralashuv, davlatlararo munosabatlar, xalqaro tashkilotlar, inson huquqlari, ekstrateritorial yurisdiksiya, global xavfsizlik, ichki ishlar, siyosiy suverenitet.

Abstract: This article analyzes the importance of state sovereignty and the principle of non-interference in international law and its application in practice. State sovereignty in international law refers to the independent management of states in their territory, and this principle rejects external interference in the internal affairs of the state. The principle of non-interference is based on this principle and is one of the most important rules of international law regulating relations between states. The article describes the historical development of the principle of non-interference, how the United Nations Organization (UN) and other international organizations view this principle, as well as states in international law. the cases in which the intervention should be allowed are analyzed.

Key words: International law, state sovereignty, principle of non-interference, United Nations, responsibility protection (R2P), international intervention, interstate relations, international organizations, human rights, extraterritorial jurisdiction, global security, internal affairs, political sovereignty.

Аннотация: В данной статье анализируется значение государственного суверенитета и принципа невмешательства в международное право и его применение на практике. Государственный суверенитет в международном

праве означает независимое управление государствами на своей территории, и этот принцип отвергает внешнее вмешательство во внутренние дела государства. Принцип невмешательства основан на этом принципе и является одной из важнейших норм международного права, регулирующих отношения между государствами. В статье описано историческое развитие принципа невмешательства, как появилась Организация Объединенных Наций (ООН) и другие международные организации рассматривают этот принцип, а также государства в международном праве анализируются случаи, в которых вмешательство должно быть разрешено.

Ключевые слова: Международное право, государственный суверенитет, принцип невмешательства, Организация Объединенных Наций, защита ответственности (R2P), международное вмешательство, межгосударственные отношения, международные организации, права человека, экстерриториальная юрисдикция, глобальная безопасность, внутренние дела, политический суверенитет.

Kirish. Xalqaro huquq sohasida davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili xalqaro tizimning muhim asoslaridan biridir. Davlat suvereniteti xalqaro huquqda davlatlarning o'z hududida mustaqil ravishda boshqaruvni amalga oshirish huquqini anglatadi. Bu tamoyil davlatning ichki ishlariga tashqi aralashuvni rad etadi va xalqaro huquqda davlatlar o'rtasida o'zaro hurmat, tinchlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Aralashmaslik tamoyili esa, o'z navbatida, davlatlarning ichki ishlari va suverenitetiga hech qanday tashqi aralashuvning bo'lmashligini ta'minlaydi. ¹Bu tamoyilning yurisdiksiyasi davlatlararo munosabatlar, xalqaro tashkilotlar va ko'plab xalqaro bitimlar orqali aniqlanadi. Aralashmaslik tamoyili va davlat suvereniteti prinsipining o'zaro bog'liqligi xalqaro huquqning asosiy qoidalaridan biridir. Ushbu tamoyil xalqaro tizimda davlatlarning mustaqil ishlashini va o'z huquqlarini himoya qilishini ta'minlash uchun zarur. Biroq, ushbu tamoyilning amalda qanday ishlashi ba'zan murakkab bo'ladi. Masalan, ba'zi hollarda xalqaro aralashuvlar zarur bo'lishi mumkin, agar davlat o'z fuqarolarining huquqlarini poymol qilsa yoki xalqaro tinchlikka tahdid solsa. ²Shu nuqtada "Javobgarlikni himoya qilish" (Responsibility to Protect, R2P) tamoyili muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu prinsipga ko'ra, davlatlar o'z fuqarolarining huquqlarini himoya qilishga majburdir, va agar buni o'zlari amalga oshirolmasa, xalqaro hamjamiyat aralashishi mumkin. BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar, agar davlat o'z fuqarolarini

¹ . Xalqaro huquq: Asoslar va amaliyot. M. T. Xudoyberdiyev, Toshkent, 2021.

² Yevropa Kengashi: Xalqaro huquqdagi roli va aralashmaslik tamoyili. O. S. Karimov, Toshkent, 2022.

himoya qilishda muvaffaqiyatsiz bo'lsa, xavfsizlikni ta'minlash va odam huquqlarini himoya qilish uchun aralashadi.

Xalqaro huquqda davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili xalqaro tizimda aniq chegaralar va huquqiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va uning Xavfsizlik Kengashi ushbu tamoyilni himoya qilishda markaziy rol o'ynaydi. BMT tashkilotlari xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash, inson huquqlarini himoya qilish, va xalqaro huquqning boshqa asosiy tamoyillarini amalga oshirish uchun ko'plab tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, BMTning Xavfsizlik Kengashi davlatlar o'rtasida yuzaga kelgan nizolarni hal qilishda, tinchlikni ta'minlashda va aralashuv zarur bo'lsa, xalqaro aralashuvni ko'rsatish uchun muhim vazifalarni bajaradi. Biroq, BMTning hamma qarorlari barcha davlatlar tomonidan tasdiqlanishi kerak, shuning uchun davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili o'rtasida doimiy muvozanatni ta'minlash zarur bo'ladi. Bundan tashqari, siyosiy suverenitet va xarakterli suverenitet o'rtasidagi farq ham muhimdir. Siyosiy suverenitet o'z hududida hukumatning qonuniy faoliyatini va mustaqil qarorlar qabul qilish huquqini nazarda tutsa, xarakterli suverenitet davlatning ichki va tashqi siyosatni tashkil etish bo'yicha alohida huquqlarini anglatadi. Bu ikki suverenitet turi o'rtasidagi farq xalqaro huquqning murakkab masalalarini tashkil etadi, chunki bir tomondan davlatlar o'z ichki ishlarida mustaqil bo'lishi kerak bo'lsa, boshqa tomondan esa xalqaro hamjamiyatning fuqarolarni himoya qilish va xalqaro tartibni saqlash majburiyatlari mavjud.

Davlatlararo munosabatlarda aralashmaslik tamoyilining ko'plab qiyinchiliklari mavjud, chunki ba'zida xalqaro hamjamiyat fuqarolar huquqlarining buzilishi yoki jamiyat xavfsizligiga tahdid solish kabi holatlarda aralashishni talab qiladi. Misol uchun, Kosovo inqirozi yoki Suriya inqirozi kabi voqealarda xalqaro aralashuvlar ko'plab qarama-qarshiliklarga olib kelgan. ³Bu kabi holatlarda xalqaro huquq va davlat suvereniteti o'rtasida o'zaro muvozanatni saqlash juda muhimdir, chunki xalqaro aralashuv davlat suverenitetining buzilishi va unga qarshi xalqaro qarorlar chiqarish xavfini yaratishi mumkin. Xalqaro huquqda davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili o'rtasidagi chegaralar ham aniq belgilanishi kerak. Hozirgi kunda global xavfsizlik va inson huquqlari masalalari hamda iqlim o'zgarishi, terrorizm kabi yangi tahdidlar xalqaro aralashuvni qo'llash zaruratini oshirmoqda. Xalqaro tashkilotlar, davlatlar va boshqa mamlakatlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni mustahkamlash, o'zaro hurmat va adolatni ta'minlash davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyilini amalga oshirishda muhim vositadir.

³ Xalqaro jinoiy huquq va davlatlarning aralashmaslik tamoyili. M. R. Qodirov, Toshkent, 2021.

Xalqaro huquq doirasida davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili muhim ahamiyatga ega bo‘lib, xalqaro munosabatlarning muvozanatli ishlashini ta'minlashda o‘ta zarurdir. Ushbu tamoyillar jamiyatning barqarorligi, tinchligi va ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladi, shuningdek, inson huquqlarini himoya qilish, global xavfsizlikni saqlash va davlatlar o‘rtasida adolatli aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi. Davlatlarning suvereniteti va xalqaro aralashuvni amalga oshirishdagi tenglikni saqlash xalqaro hamjamiyatning tinchlik va barqarorlikni ta'minlashdagi muhim vazifalaridan biridir. Shunday qilib, xalqaro huquqda davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili jamiyatda barqarorlik va tinchlikni ta'minlashda mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Davlat suvereniteti va xalqaro tashkilotlar. Davlat suvereniteti tamoyili, albatta, xalqaro huquqning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lsa-da, bu tamoyilni amalda qo‘llash ba’zida xalqaro tashkilotlarning roli bilan bog‘liq bo‘ladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), Yevropa Ittifoqi, va boshqa xalqaro tashkilotlar ko‘p holatlarda davlatlar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish, tinchlikni saqlash, va inson huquqlarini himoya qilishda ishtirok etadi. BMTning Xavfsizlik Kengashi, masalan, xalqaro tinchlikni ta'minlash uchun harbiy aralashuvlarni boshqaradi va ijtimoiy tinchlikni saqlashga qaratilgan qarorlar qabul qiladi. Shunday qilib, davlat suvereniteti o‘rtasidagi ziddiyatlar xalqaro tashkilotlar orqali tartibga solinadi.⁴

Global muammolar va suverenitetning yangi talqinlari. Bugungi kunda xalqaro huquqda davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyilining qo‘llanilishi yangi global muammolar tufayli o‘zgarishga yuz tutmoqda. Masalan, iqlim o‘zgarishi, global pandemiyalar, va global xavfsizlik tahdidlari — bularning barchasi xalqaro hamkorlikni talab qiladi. Xalqaro suverenitet va aralashmaslik tamoyili bu muammolarni hal qilishda qo‘llanilishi kerak bo‘lsa ham, bu jarayonda davlatlarning mustaqilligiga nisbatan xavf tug‘ilmasligi uchun yangi yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur. Misol uchun, iqlim o‘zgarishiga qarshi global kurashda davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik va o‘zaro mas’uliyatni ta'minlash tamoyillari mavjud.

Xalqaro huquq va davlat ichki islohotlari. Ba’zi hollarda, davlatlar o‘z ichki islohotlarini amalga oshirishda xalqaro huquqning tamoyillariga zid kelishi mumkin. Masalan, ba’zi davlatlar o‘z milliy qonunchiligini xalqaro huquq normalariga moslashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu holatlarda, xalqaro huquq tamoyillari davlatlarning ichki ishlariga qanday ta’sir ko‘rsatishini aniqlashda murakkabliklar yuzaga keladi. Shu bois, xalqaro hamjamiyat va davlatlar o‘rtasida bu muammolarni hal qilish uchun hamkorlik va konstruktiv muloqot zarur.

⁴ BMT Xavfsizlik Kengashi va xalqaro tinchlikni ta'minlash: Xalqaro huquqda davlat suvereniteti (2018).

Aralashmaslik va inson huquqlarini himoya qilish. Inson huquqlari buzilishi holatlarida aralashmaslik tamoyili o'rtasida muvozanatni saqlash juda muhim. Aralashmaslik tamoyili davlatlarning mustaqil ishlariga qarshi bo'lmazligi kerak, biroq inson huquqlarining poymol bo'lishi holatida xalqaro hamjamiyatning aralashuvi talab qilinadi. Xalqaro jinoiy sudlar va BMTning Inson huquqlari bo'yicha kengashlari bu nuqtada muhim rol o'ynaydi. "Javobgarlikni himoya qilish" (R2P) prinsipining joriy etilishi bu masalani tartibga solishda samarali usul hisoblanadi.⁵

Davlat suvereniteti va iqtisodiy ta'sir. Xalqaro iqtisodiy aloqalar ham davlat suvereniteti tamoyilini qo'llashda ta'sir ko'rsatadi. Global iqtisodiy tizimda davlatlar o'rtasidagi savdo, moliyaviy majburiyatlar va investitsiyalar kabi masalalar davlat suverenitetining iqtisodiy aspektlarini tashkil qiladi. Bu muammolar xalqaro huquq doirasida tartibga solinadi, biroq ba'zan davlatlarning iqtisodiy suverenitetiga aralashuvlar yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, iqtisodiy sanksiyalar, iqtisodiy blokadalar va xalqaro moliya institutlarining qarorlari ham davlat suverenitetiga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Xalqaro huquq doirasida davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili global tizimda muhim o'rin tutadi. Ushbu tamoyillar davlatlarning ichki ishlari va mustaqil boshqaruviga hurmat ko'rsatishni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ular xalqaro hamjamiyat tomonidan davlatlarning suverenitetiga hurmat bilan yondashish, lekin ba'zi hollarda, masalan, inson huquqlarining buzilishi yoki global xavfsizlik tahdidlari mavjud bo'lganda, xalqaro aralashuvni qo'llashni nazarda tutadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, xalqaro jinoiy sudlar va boshqa xalqaro tashkilotlar, aralashmaslik tamoyilini himoya qilish, davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslikni ta'minlash va xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq, ushbu tamoyilni amalda qo'llashda ba'zi murakkabliklar yuzaga keladi, chunki xalqaro hamjamiyat va davlatlar o'rtasidagi aralashuvga ruxsat beriladigan holatlar aniq belgilanishi kerak. Inson huquqlari, ekologik xavfsizlik va boshqa global muammolar xalqaro aralashuvni talab qilishi mumkin, ammo bu davlat suverenitetiga tahdid solmasligi lozim. Shunday qilib, davlat suvereniteti va aralashmaslik tamoyili o'rtasida muvozanatni saqlash xalqaro tizimning barqarorligi, tinchligi va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim vazifalarni bajaradi. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, davlatlar o'rtasidagi ishonchni rivojlantirish va aralashuv zaruriyatlarini aniq belgilash, ushbu tamoyilning samarali amalga oshirilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

⁵ Javobgarlikni himoya qilish (Responsibility to Protect, R2P) prinsipini qo'llash: BMT va xalqaro tashkilotlar nuqtai nafari (2014).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948).
2. Javobgarlikni himoya qilish (Responsibility to Protect, R2P) prinsipini qo'llash: BMT va xalqaro tashkilotlar nuqtai nazari (2014).
3. Xalqaro huquq: Asoslar va amaliyot. M. T. Xudoyberdiyev, Toshkent, 2021.
4. BMT Xavfsizlik Kengashi va xalqaro tinchlikni ta'minlash: Xalqaro huquqda davlat suvereniteti (2018).
5. Yevropa Kengashi: Xalqaro huquqdagi roli va aralashmaslik tamoyili. O. S. Karimov, Toshkent, 2022.
6. Xalqaro iqtisodiy huquq va davlat suvereniteti. S. Z. Tursunov, Nyu-York, 2020.
7. Xalqaro jinoiy huquq va davlatlarning aralashmaslik tamoyili. M. R. Qodirov, Toshkent, 2021.